

Марчук Тетяна, ст. П курсу історико-філологічного факультету;
науковий керівник – к.філол.н., доцент Мединська Н. М. (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАСИВНОЇ ЛЕКСИКИ У РОМАНІ ЛІНИ КОСТЕНКО «МАРУСЯ ЧУРАЙ»

***Анотація.** У статті досліджено пасивну лексику, представлену в поетичному доробку Ліни Костенко «Маруся Чурай». Виокремлено основні лексико-семантичні групи пасивної лексики на позначення імен історичних осіб, старовинних назв міст, народів, країн, посад і роду занять в Україні, побуту та одягу українського населення. Розкрито особливості їх семантики.*

***Ключові слова:** пасивна лексика, семантика, лексико-семантичні групи.*

***Аннотация.** В статье исследована пассивная лексика, представленная в поэзии Лины Костенко. Выделены основные лексико-семантические группы пассивной лексики на обозначение имен исторических личностей, старинных названий городов, народов, стран, должностей и рода занятий в Украине, быта и одежды украинского населения. Раскрыты особенности их семантики.*

***Ключевые слова:** пассивная лексика, семантика, лексико-семантические группы.*

***Annotation.** The article deals with passive vocabulary presented in the poetic work of Lina Kostenko «Marusia Churai». It was separated the basic lexical semantic groups of the passive vocabulary and markings of the names of historic personalities, ancient names of the cities, nations, countries, positions and types of occupation in Ukraine, manners and clothes of Ukrainian people and it was analysed the peculiarities of their semantic.*

***Key words:** passive vocabulary, semantic, lexical semantic group.*

Сучасний стан науки про мову свідчить про значний інтерес вчених до проблем змістовної сторони природних мов та дослідження питань лексичної семантики.

До праць, що присвячені проблемам семантичної структури мовних одиниць, у науковій літературі належать дослідження Д. Х. Баранника, А. П. Грищенка, О. М. Вольф, О. М. Шрамма, О. А. Земської. Академік І. К. Білодід детально проаналізував всі стилістичні функції, які виконують

історизми та архаїзми в художньому творі [1, с. 61–70]. Цим питанням присвячені окремі розділи наукових праць вчених І. Г. Чередниченка, А. П. Коваль та О. Д. Пономарева.

Однак, на сьогодні немає спеціального дослідження семантики пасивної лексики поетичних творів Ліни Костенко, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Метою нашої статті є дослідження специфіки складу лексико-семантичних груп пасивної лексики у творчості Ліни Костенко, що дозволить виявити особливості індивідуального стилю письменниці.

Глибоке знання письменницею історії доби Козаччини, специфіки тогочасної мови та побуту відтворює колорит тієї епохи та репрезентує правдивість й історичну вірогідність її романів. Характеристика звичаїв, обрядів, мистецтва, архітектури, судової справи, ремесел Козаччини дає змогу угрупувати пасивну лексику у семантичні розряди.

Одна із засад системного аналізу лексики ґрунтується на виявленні відповідних лексико-семантичних груп (ЛСГ). У лексико-семантичній групі об'єднуються двоє або більше слів за їх лексичними значеннями [2, с. 17]. На думку вчених, лексико-семантична група слів відображає реальну об'єктивну реальність [3, с. 234]. У поезії Ліни Костенко можна виділили такі ЛСГ:

1) ЛСГ на позначення імен історичних осіб: *Хмельницький, Виговський, Вишневецький, Наливайко, Острянин, Мартин Пушкар, Семен Горбань, Туранський Ілляш, Іван Іскра, отаман Гук, Яків Остряниця, Дем'ян Многогрішний, Радзівіл*.

Ліна Костенко дотримується наукової достовірності подій і фактів. Так читач дізнається про час «злочину» Марусі, коли гетьманом Запорізької Січі і всієї України був Богдан Хмельницький. *Наприклад: А вже в Полтаві набирали сотні, А вже Хмельницький зазивав полки* [4, с. 49]. *Що добрий гетьман був із Остряниці І що хазяїн добрий з Вишняка* [4, с. 43]. *...Мартин Пушкар додому відступав. Свій полк Полтавський в п'ятдесяти році* [4, с. 50]. *Отаман Гук гукнув тоді, що справді судити треба дівчину по поправді* [4, с. 24]. *А втім, і згодом він ще війтував. І вже аж гетьману Дем'яну Многогрішному уже аж на полковника Жученка...* [4, с. 14].

Згадує автор про ворогів українського народу – ненависних ляхів і українських зрадників. *Наприклад: Потрібна поміч. І потрібен порох. Потоцький йде назустріч Радзівіл* [4, с. 20].

– козацьких ватажків, що покладали голову в боротьбі за рідну землю. *Наприклад: Оце отут скрутили Наливайка і віддали на мученицьку смерть* [4, с. 95]. *Там відступало військо Остряниці* [4, с. 95];

– майбутню долю героїв, цим самим виявляючи велику майстерність поєднати сучасне і майбутнє. *Наприклад: Він потім стане побратимом Разіна - Леськом Хромим. Загине на Дону* [4, с. 26];

– відтворення устрою Запорізької Січі – організації українського козацтва. *Наприклад: В присутності Семена Горбаня* [4, с. 7]. *Он сидить писар, Туранський Ілляш* [4, с. 18]. – *Кого в цім ділі шкода, так це Івана Іскру.* [5, с. 21]. *Тут запорожче, треба Соломона* [4, с. 21]. *Писар Виговський сидів над листами поточними* [4, с. 78].

2) ЛСГ на позначення старовинних назв міст, народів, країн: *Царгород, Саксонія, Шльонськ, франкі.* *Наприкад: Горіли соломяні стріхи над Ворсклюю* [4, с. 7]. *Був на Пиляві, і на Жовтих Водах* [4, с. 12]. *Палає Київ, знищено Триліси* [4, с. 13]. *Шоломи турські, панцирі шляхетські* [4, с. 26]. *Розказує про Кафу, полонянок* [4, с. 38]. *А я прийшла сюди аж з Балаклії* [4, с. 43]. *Купців полтавських бачив я в Саксонії, На Шльонську і по землях франків теж* [4, с. 94]. *Саксонія – невелика територія Польщі, і Німеччини. Шльонськ – польські землі. Франки – давні французькі племена. ... Вони жили далеко, за Розкатом. Од нас іти проз Задихальний Яр* [4, с. 95]. *Що у Царгороді та й мене схопили, Та й за ребро гаком, гаком зачепили* [4, с. 99]. *Царгород – Константинополь.*

3) ЛСГ на позначення назви посад і роду занять в Україні: *посланець, гетьман, писар, полковник, хорунжий, сотник, джюра, лавники, райці, вїйт, бурмістер, рада, кошовий.*

Історизми «гетьман», «кошовий», «писар» використовуються для правдивої характеристики суспільства XVI–XVII ст. «Гетьман» був козацьким ватажком, а з XVII ст. – начальником козацького війська та верховним правителем України. Його козаки називали «кошовим». Зустрічаємо і назви інших посад серед запорожців. *Наприклад: То жінка та, хорунжого чи сотника, що під стовпом лежала нежива...* [4, с. 116]. *Сотник – сотенний старшина. Хорунжий – особа, що носила прапор або корогву війська. Джурі звелів подбати про гостя як слід* [4, с. 78].

З історичною достовірністю передає поетеса процедуру українського судочинства XVII ст., колоритно відтворює мову суддів, пересипану канцеляризмами. *Наприклад: А є одне, і так вже іспокон: статут Литовський, Магдебурзьке право, панове судді, – це для нас закон! ...* [4, с. 24]. *Литовський статут – книга судових справ, написана литовським князем Ольгердом. Чи ж вигадас суд і магістрати страшнішу кару, ніж таке життя* [4, с. 18]. *Полковник встав, в судді перепросився, бо мав на Білу готувати полк. Посунув трохи вїйта і бурмістра* [4, с. 22]. *Віддав чолом і мовив хрипкувато – Полковнику, Вам лист від кошового* [4, с. 20]. *Панове, до Мартина Пушкаря тут посланець прибув із Січі* [4, с. 20]. *Що скажуть райці, лавники і возний?* [4, с. 27]. *Підвівся Іскра, полковий обозний* [4, с. 27]. *Вертаючи до погелу Полтави з посольства до московського царя* [4, с. 27]. *Гетьман підняв безсонням обпалені очі* [4, с. 78].

За Магдебурзьким правом міська рада керувала усіма справами в місті: громада вибирала з-поміж себе «бурмістра» (голова міської ради) і

«лаву», в котрій було чотири «райці». Наприклад: Заворушили лавники і райці: – Це ж всі закони підуть шкереберть [4, с. 25]. Де писар вивів гусячим пером [4, с. 7]. Он сидить писар, Туранський Ілляш [4, с. 18].

4) ЛСГ на позначення назв, що відтворюють побут українського населення: бабинець, ступа, винокурня, ковганки, палянички, млини, миски, сільнички, брага, мальвазія, мушкатель.

Зі спогадів Марусі ми дізнаємось про звичаї, побут, родинні та громадські стосунки між людьми різних станів українського суспільства XVII ст. Наприклад: І Галю спочутливо одвели баби в бабинець, сплакану, понсваже, при кожнім ділі свій бабинець є [4, с. 13]. Бабиницем називали колись спеціальне місце відведене тільки для жінок у церкві. Та, чарку випив, там, в одних людей [4, с. 9]. Там поля шмат, там хата закаблуком, там ступа, винокурня, два млини [4, с. 64]. Ступа – пристрій для лушення та подрібнення різних речовин. Винокурня – гуральня, підприємство де виготовляли горілку, спирт. І як я потім у шинку напився, На матір крикнув вперше у житті [4, с. 65]. Загарбав край, неначе відумерцину, і брав за все – живе і неживе. За дим, за торг, ставцину, сухомельцину, спасне, гребельне, з воза, рогове [4, с. 96]. І брагу пив, напарену із проса, мальвазію також і мушкатель [4, с. 119].

Знаходимо історизми, що є назвами старовинного українського посуду. Дід Галерник, з розділу «Дідова балка», хороший тесля. Він робить: Ложки, ковганки, різні галянички, миски косарські, з вухами сільнички [4, с. 125]. Летять з гори санки і гренджолята [4, с. 38]. Мені зробила мати ковгани [4, с. 38]. Стоять в кутку забуті рогаці [4, с. 39]. Буває всяко, доля не чернь [4, с. 22]. Чи кинули хоч свіжій околт? [4, с. 32]. Деся коні ржуть і глухо грають сурми [4, с. 33]. У силки граєм, в цурного квача [4, с. 37].

5) ЛСГ на позначення старовинних назв українського одягу: очіпок, свита, жупан, сірячину, постולי, кунтуш, крайка, плахта, кобеняк. Вони є важливим мовностилістичним засобом відтворення культурно-побутового колориту епохи. Наприклад: І встав Пушкар. Обвів людей очима. Хустки, очіпки, свити, жупани [4, с. 26]. Очіпок – старовинний головний убір заміжньої жінки у формі шапочки. Свитка – верхній одяг, пошитий з грубого сірого сукна. Жупан – старовинний верхній чоловічий одяг, оздоблений хутром, що був поширений серед заможного козацтва польської шляхти. Лежить Грицько, увесь уже посинів, хрипить, здрігає, роздирає ковнір [4, с. 10]. Взувачки мала, постільці свинячі [4, с.16]. Щоб у заміжніх погубив підметки? [4, с.16]. Смалив до двох, то й попалив халяви [4, с. 17]. Старий кожух... солома... постелюсь...[4, с. 33]. Він гордий був. Гордієм він і звався. Він лицар був, дарма що постולי [4, с. 39]. Воно було на танець і не схоже, ті корчі мук у синім кунтуші [4, с. 71]. Кунтуш – верхній розпашний чоловічий і жіночий одяг заможного українського населення XVI–XVII ст., а ось бідні селяни: Могла б я

одягнути сірячину. Під зашморгом усе вже до лиця [4, с. 71]. Та все їх більші над валом вирина, у чорних свитках, у шапках кучматих, в кобеняках з овечого сукна [4, с.131]. Свита – старовинний довгополий верхній одяг, з домотканого грубого сукна. Кобеняк – суконний довгий і широкий чоловічий верхній одяг з відлогою. Сірячина – бідний верхній одяг з грубого сукна.

Одяг жінки: Червчату плахту, ще й які прикраси. Червону крайку, в смужки золоті...[4, с.76]. Коли керсетку он яку червону дають за вузлик прілого пиона [4, с. 141]. Кирея з вильотами чорна [4, с. 145]. Плахта – жіночий одяг типу спідниці, зроблений із двох зшитих до половини полотнищ. Крайка – жіночий пояс із грубої вовняної кольорової пряжі.

б) ЛСГ на позначення старовинних назв грошових одиниць і мір: аришин, хунт, пеня, таляр. Наприклад: Тут як підскачить Таця, як змережить, шумка спідниці з десяти аришин [4, с. 16]. Аришин – давня східнослов'янська міра довжини, що дорівнює 0,711м. Вдові веліли сісти й не клясти. А Таці, за губи неповстягливість, два хунти воску в церкву принести [4, с. 16]. Хунт (фунт) – міра ваги, що дорівнювала 409,5 г. Хіба наш батько ласий був на гроші? Хоч таляр він у вузлик зав'язав? [4, с. 44]. Таляр – старовинна срібна монета, що була поширена в обігу в Німеччині, Чехії, Італії та Україні.

За підсумками проведеного дослідження можна зробити висновок, що в поетичному романі « Маруся Чурай» Ліни Костенко активно функціонують історизми, які об'єднуються у лексико-семантичні групи на позначення імен історичних осіб, старовинних назв міст, народів, країн, посад і роду занять в Україні, побуту та одягу українського населення. Використання пасивної лексики допомагає поетесі розкривати картини минулих епох та відтворювати культурно-побутовий колорит епохи.

1. Білодід І. К. Могутнє джерело збагачення української літературної мови / І. К. Білодід // «Лексикографічний бюлетень». Вип. II, 1952. – 340 с. 2. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови / О. Д. Пономарів // К., 1993. – 350 с. 3. Сучасна українська літературна мова : морфологія / за ред. А. П. Грищенка. – К. : Вища школа, 1993. – 366 с. 4. Костенко Л. Поезія. «Маруся Чурай» : Історичний роман у віршах / Л. Костенко, О. Олесь, В. Симоненко, В. Стус // К : Наукова думка, 2003. – 270 с.